

KÜLTÜREL BELLEK AKTARIMINDA SOSYAL ÖRGÜTLENME VE KONTROL MEKANİZMASI İLİŞKİSİ: MUSAHİPLİK KURUMU ÖRNEĞİ

*The Relation between Social Organisation and Control Mechanism in the Transfer of Cultural
Memory: The Example of Musahiplik Institution*

Über die Beziehung zwischen Sozialer Organisation und dem Kontrollmechanismus bei der Übertragung des Kulturellen Gedächtnisses: Am Beispiel von Musahiplik (Verbrüderung und Verschwesterung)

Erdem AKIN*

N
Ö

Toplumsal bir yapı olarak örgüt (organizasyon) kavramı, -en açık şekilde- bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş bireyler topluluğunu ifade eder. Sosyal örgütlenme ise birey-birey, birey-grup, birey-otorite arasındaki ilişki örüntülerini ayrıca grubu oluşturan bireylerin amaca ulaşabilmek için oluşturdukları kültürü ve bu kültürün yönlendirmeye açık olup olmadığını veya hangi noktalardan otoritelerce yönlendirildiğini çeşitli açılardan konu edinir. Bu noktada, grubun amacına ulaşma sürecinde bireylerin gruba olan aidiyeti ve önlerine çıkan sorunların aşılması noktasındaki birikim, kültürel bellek üzerinde şekillenir.

Sosyal, toplumsal, kolektif, tarihsel vb. nitelendirmelerle çoğu zaman girift bir şekilde birbiri yerine kullanılan kültürel bellek kavramı, bireysel belleğin ötesinde üst bir alanı ifade eder. Kültürel bellek tarihsel çizgide belli noktalara odaklanarak anın bağlandığı figürlere yani ritüelikle davranış ve tutumlara yoğunlaşır. Dolayısıyla ritüelikle davranışlar; ayin, tören, festival

* Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, erdemakin19@gmail.com.

gibi toplumsal olaylarda durumu açıklayıcı niteliği olan hatırlama figürleri olarak çalışır. Bu sebeple cemler sırasında gerçekleştirilen ritüelik nitelikteki söz, davranış ve tutumlar, kültürel belleğin oluşumunda ve canlı kalmasında önemli bir rol oynar. Grubun süreç içerisinde varlığını koruyabilmesi ve sosyal örgütlenme dinamiklerinin sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi kültürel belleğin kuşaklar arasında aktarımı ile gerçekleşir.

Bu çalışma, Alevi-Bektaşî inanç dairesinde yer alan musahiplik kurumu oluşturulurken sosyal örgütlenme bağlamında örgütü oluşturan bireylerin sergiledikleri ritüellerin kültürel bellek aktarımındaki işlevlerine ve kontrol mekanizmalarına odaklanmaktadır. Kültürel bellekte yer alan kontrol hâli, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekte yer alan anlatıların ifade biçimi olarak ritüellerde sembolleşmiştir. Dolayısıyla her yörede, her ocakta farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bu ritüelik davranış ve tutumların kültürel belleğin oluşumu ve aktarımına etkisinin tespiti ve değerlendirilmesi ayrıca kontrol halinin enformel ve formel düzeyde grup üyeleri arasında ne derece ve nasıl canlı tutulduğu Alevi-Bektaşî çalışmalarının önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Musahiplik, Kültürel bellek, Sosyal örgütlenme, Kontrol mekanizması, Norm.

ABSTRACT

The concept of organization as a social structure (in the most obvious way) refers to the community of individuals who have come together to realize a purpose. Social organization examines the relationship patterns between individual-individual, individual-group, individual-authority and examines the culture created by the individuals who form the group in order to reach the goal. Also it draws on various aspects whether culture is open to directions or from which points are directed by authorities. At this point, in the process of reaching the aim of the group, the accumulation of individuals belonging to the group and overcoming the problems in front of them is shaped on cultural memory.

The concept of cultural memory, often interwoven with qualifications such as social, collective, and historical, refers to an upper area beyond individual memory. Cultural memory focuses on certain points in the historical line, focusing on the figures that the moment is connected to, ie ritualistic behaviors and attitudes. Therefore ritual behaviors; It works as remembrance figures which explain the situation in social events such as ceremonies, festivals. For this reason, ritualistic words, behaviors and attitudes performed during the cems play an important role in the formation and survival of cultural memory. The fact that the group is able to maintain its existence in the process and that the social organization dynamics can work in a healthy manner is realized by transferring the cultural memory between generations.

This study focuses on the functions and control mechanisms of the rituals performed by the individuals who form the organization in the context of social organization in the process of cultural memory transfer while creating an institution of musahiplik in the Alevi-Bektashi faith department. The control status in cultural memory has been symbolized in rituals as a way of expressing narratives in the oral tradition for centuries. Therefore, there are different applications in every region. Determining and evaluating the effects of these ritual behavior and attitudes on the formation and transfer of cultural memory, in addition to this, the extent to which the control state is kept alive at the informal and formal level among the group members constitutes an important aspect of the Alevi-Bektashi studies. Determining and evaluating the effects of these ritual behavior and attitudes on the formation and transfer of cultural memory and the extent to which the control state is kept alive at the informal and formal level among the group members constitutes an important aspect of the Alevi-Bektashi studies.

Keywords: Musahiplik, Cultural memory, Social organization, Control mechanism, Norm.

ZUSAMMENFASSUNG

Als gesellschaftliche Struktur artikuliert der Begriff der Vereinigung (Organisation) – in ihrer deutlichsten Form – das Zusammenkommen von Individuen zur Realisierung eines Zwecks. Die soziale Organisation hingegen handelt aus verschiedenen Blickwinkeln heraus von den Beziehungsmustern zwischen Individuum-Individuum, zwischen Individuum-Gruppe und zwischen Individuum-Autorität sowie von der Kultur, die von den Individuen, welche die Gruppe bilden, zu ihrer Zielerreichung entwickelt wird und ob diese Kultur offen für Kanalisierungen ist oder von welchen Punkten aus sie seitens der Autoritäten kanalisiert wird. An diesem Punkt, also im Prozess der Zielerreichung der Gruppe, wird die Zugehörigkeit der Individuen zur Gruppe und die Erfahrung, mit der sie die auftretenden Probleme überwäligen, vom kulturellen Gedächtnis geprägt.

Der Begriff des kulturellen Gedächtnisses, welcher häufig in einer verworrenen Art anstelle der sozialen, gesellschaftlichen, kollektiven und geschichtlichen u.ä. Bezeichnungen verwendet wird, stellt ein übergeordnetes Feld dar, welches sich über das individuelle Gedächtnis hinaus erstreckt. Das kulturelle Gedächtnis, das sich in der historischen Linie auf bestimmte Punkte konzentriert, verdichtet sich auf die Figuren des Augenblicks, die ihm angekoppelt sind, und zwar auf Verhaltensweisen und Einstellungen. Deshalb funktionieren rituelle Verhaltensweisen bei gesellschaftlichen Ereignissen wie Andachten, Zeremonien, Festivals als Erinnerungsfiguren, welche die Eigenschaft haben, die Situation zu erklären. Aus diesem Grunde spielen Worte, Verhaltensweisen und Einstellungen mit Ritual-Charakter während der Realisierung der Gottesandacht (cem) eine wichtige Rolle für die Entstehung und für den Erhalt der Lebhaftigkeit des kulturellen Gedächtnisses. Für die Bewahrung der Existenz der Gruppe und für das reibungslose Funktionieren der Dynamiken der sozialen Organisation bedarf es der Übertragung des kulturellen Gedächtnisses zwischen den Generationen.

Die vorliegende Studie befasst sich mit den Ritualen, die von den handelnden Individuen im Kontext der sozialen Organisation während der Entstehung der im Alevitisch-Bektaschi Glaubenskreis fest verankerten musahiplik-Institution präsentiert werden und konzentriert sich auf die Funktionen und Kontrollmechanismen der präsentierten Rituale bei der Übertragung des kollektiven Gedächtnisses. Der im kulturellen Gedächtnis verankerte Kontrollzustand wird seit Jahrhunderten als Ausdrucksform von Erzählungen in mündlicher Tradition in Ritualen symbolisiert. Aus diesem Grund gibt es in jeder Region, in jeder Trägerfamilie unterschiedliche Praktiken. Eine wichtige Seite der

Studien über das Alevitentum-Bektaschitum bildet die Feststellung und Bewertung des Einflusses dieses rituellen Verhaltens und dieser rituellen Einstellungen auf die Bildung und Übertragung des kulturellen Gedächtnisses sowie die Antwort darauf, in welchem Ausmaß und wie der Kontrollzustand auf informeller und formeller Ebene zwischen den Gruppenmitgliedern vital gehalten wird.

Schlüsselwörter: Musahiplik, kulturelles Gedächtnis, soziale Organisation, Kontrollmechanismus, Norm.

Giriş

Türk inanç daireleri arasında özgün bir yeri olan Alevi inanç sistemi, tarih boyunca kültür birikimi sebebiyle sözlü edebiyatımıza büyük katkılar sunarken kurumları aracılığıyla sosyal hayat ile iç içe olmayı başarabilmiştir. Yazılı olmaktan ziyade sözlü kültür ile aktarılan birikim sayesinde üyeleri, geniş bir özgürlük alanı içerisinde yöreden yöreye farklılaşan çeşitli uygulamalar ile inançlarını devam ettirebilme imkânı bulmuşlardır. Kendisine özgü bu dinamik ve esnek yapı sayesinde Alevi kurumları güncel kalabilmiştir.

Alevilik kültür birikimi içerisinde yer alan kurum ve uygulamalara musahiplik, düşkünlük, ikrar ve cemler örnek verilebilir (Üçer, 2005: 51). İnanç sistematığının devamı açısından bu kurumların sosyal işlevlerinin ortaya konulması önemlidir. Bu kapsamda Yaman (2009), düşkünlük kurumunun kontrol mekanizması ile ilişkisi üzerine çalışma yaparak sosyal işlevini ortaya çıkarmıştır.

Musahiplik kurumunun ritüelleri oluşturulurken dede, musahip adayları ve ocak üyeleri arasındaki sosyal ilişkilerin sonucunda bir gerçeklik ortaya atılmış olur. Bu gerçeklik, üzerinde şekillenen inanç, değer, ritüel gibi unsurlarla sosyal bir örgütlenme biçimini oluşturur.

Sosyal örgütlenmenin varlığını koruyabilmesi ve grup üyeleri arasında aidiyet ve kimlik hissi uyandırabilmesi üyeler ve otorite arasındaki ilişkiden doğan gerçekliğin bir ifadesi olan geleneksel bilginin bellekte korunmasına ve aktarılmasına bağlıdır.

Kültürel bellekte düşünce olarak yer alan geleneksel kodlar, kutsal bir dönem ve mekânda ritüelik nitelikte ortaya çıkarken, günlük hayatta ise davranış ve tutumları kalıpları olarak kendini gösterir. Toplumsal kontrol mekanizması bütüncül anlamda toplumsal düzenin korunumunu hedefler. Ritüelik davranışların korunumu bunun bir yönünü oluştursa da asıl odak noktasının gündelik hayattaki ikili ilişkiler olduğu söylenebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz giriş mahiyetindeki bilgilerden hareketle çalışmada, öncelikle alanyazında geniş bir literatüre sahip musahiplik kurumu hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, sırasıyla bir sosyal örgütlenme olarak yapısına, kültürel bellek aktarımındaki rolüne ve sosyal kontrol işlevine değinilecektir.

Musahiplik Kurumu

Musahip, Güncel Türkçe Sözlük'te “1. Sohbet, arkadaşlık eden kimse. 2. Yol kardeşi. 3. tar. Tatlı konuşmaları ile büyüklerin, özellikle padişahların güzel zaman geçirmelerini sağlamakla görevli kimselere verilen unvan” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2018: 1593). Toplumsal bir kavram olması sebebiyle antropoloji sözlüğündeki tanımı vermek uygun olacaktır. Sözlükte “Alevi topluluklarında dedenin önünde yapılan bir törenle kardeşlik kurma hali olarak” ifade edilmiştir (Emiroğlu ve Aydın, 2005).

Kavramın asıl anlamını irdeleyebilmek için terim anlamını incelemek gerekir. Alevi inanç dairesi içerisinde ikrar vermiş, evli karı kocanın seçtikleri yol kardeşlerine musahip denir. Bu, kişilerin ölünceye kadar kardeşlik hukuku içerisinde birbirleri üzerindeki hakları ve sorumluluklarını kabul edip birlik içerisinde yaşayacaklarına, bir tören içerisinde dedenin ve cem topluluğunun huzurunda söz verdikleri kan bağı olmaksızın kurulan akrabalık kurumudur (Onarlı, 2003: 6). Bu bağ soy kardeşliğinin de ötesindedir ve sosyal ilişkilerde ise karşılıklı sorumluluk hâkimdir. Musahiplik bağıyla kurulan sanal kardeşlikte genel uygulamanın aksine musahiplerin çocuklarının birbirleriyle evlenmesi yasaktır. Gelenekte yer yer görülen sağ olan kardeşin ölen kardeşin eşiyle evlenebilmesi durumu, musahibin eşi kardeş sayıldığı için musahiplikte görülmez (Üçer, 2015: 49).

Musahipliğin kökeni ile ilgili pek çok farklı görüş olmasına rağmen sıkça ifade edilen iki görüş bulunmaktadır. İlk görüşte Musahiplik, Hz. Muhammed'in Miraç dönüşünde “Kırklar Cem”ine katılması ve Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin musahip olması temeline dayandırılır (Kaygusuz, 1991: 22). Aynı anlatı İmam Cafer-i Sadık buyruğunda ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Vaktidolu: 2004: 13). Bu anlatı, buyrukların dışında sözlü gelenek içerisinde de yaygın olarak bilinir ve sözlü geleneğin doğası gereği birçok varyanta sahiptir¹.

Musahipliğin kökeni ile ilgili bir diğer görüş de bu kurumun temelini andalık bağı üzerine kurulmuş olduğudur. Bodrogi, andalık geleneğinin çeşitli yönlerden musahiplik kurumuyla benzer olduğunu söyler. (Bodrogi, 2012: 167-168). Aynı düşüncüyü Melikoff, söz varlığından hareketle “and içmek” deyimini “and” sözcüğüyle ilişkilendirir. Musahiplik kurumunu kan kardeşliği geleneğine dayandırır

1 Buyruk nüshaları ve Musahipliğin kökeniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. AYTEKİN, 1958: 11; BOZKURT, 2013: 22.

(Melikoff, 2011: 84-85). Musahipliğin kan kardeşliğiyle ilişkisi noktasında Bulut (2013: 111), Musahiplik ceminin Alevi-Bektaşî geleneğinde görkemli ve ayrıntılı bir tören olduğunu vurgulayarak, musahiplerin dünya ve ahirette kardeşi olduğunu hatta birbirlerini kardeşten de üstün olarak gördüklerini bu sebeple musahipliğin kan kardeşliğinden daha önemli olduğunu ifade eder.

Musahipliği, kan ve evlilik bağına dayanmadan bir akrabalık ilişkisi oluşturduğu için kuruluş yönü itibariyle ahretlik, yarenlik, sağdıçlık gibi sanal akrabalık statüsünde değerlendiren çalışmalar yapılmıştır. Ayaz (2013), musahipliğin diğer sanal akrabalık sistemlerinden farklı olarak sadece iki fert arasında değil, kendilerinden sonra gelecek kuşaklara da yansiyacak bir bağlılık oluşturduğuna değinir. Gündüz ise musahipliğin biyolojik akrabalık sisteminin analogi yoluyla kan bağının olmadığı veya bu bağın görece zayıfladığı birey ve aileler arasında kurulan arkadaşlık ilişkisine uyarlandığını vurgular (2018, 30).

Arslan (2012), çalışmasında musahiplik kurumunu ahlak felsefesinin, mutluluk ahlakı, ödev ahlakı, ahlak yasası gibi kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Toplum ve bireylere mutluluk getiren şeyler iyi olarak nitelendirilip pragmatist bir şekilde amaç bireylerin mutlu olması olarak ele alındığından musahiplik kurumunda toplumsal ve bireysel mutluluğun sağlanarak iyiye ulaşma hedefine dikkat çekmektedir (2012: 37). Musahiplik kurumuyla Kant'ın ödev ahlakı arasında ilişki kurarak musahiplik ahdinin bir istek sonucu oluşarak içselleştirildiği ve kurallara saygı duyulduğunu ifade eder (2012: 39). Musahiplikte verilen ikrarın yaptırımlarıyla belirlenmiş olan kurallar, Alevi cemaatinin yerine getirmesi gereken ahlak yasalarıdır. Çünkü bir yasa ahlak yasası olma niteliğinde ise, o halde o yasanın mutlak zorunluluk taşıması gerekmektedir (2012: 41).

Alevi-Bektaşî inancının yayılma alanı düşünüldüğünde, musahiplik kurumunun oluşturulmasında ve devamında gerçekleştirilen pratiklerin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Tüm bu inanç pratiği çeşitliliğinde esas ve ortak olan uygulama, musahiplik kurbanı kesilerek erkânın altına yatmaktır. Musahiplik kurumunu oluşturan ritüel uygulamalarda sosyal örgütlenme içerisinde sözlü gelenekte var olan kökene ulaşma çabasının var olduğu görülür. İnanç dairesinin kökenini anlamlandıran durum ve olaylara sözselsel, bedensel ve ritmik araçlar yoluyla bağ oluşturulur. Musahiplik oluşturulurken gerçekleştirilen hizmetler ve cemler bir anlamda grup üyelerinin kimliğinin dinamik bir şekilde bir zemine oturtulmasına yardımcı olur.

Ritüel gerçekleştirilirken oluşan doku grup üyelerinin günlük yaşamdan sıyrılarak performansın tekrarlanmasıyla kültürel hafızasına dolayısıyla kimliğine katkı sağlar.

Musahiplik kurumunun oluşturulmasında ve devamında sergilenen ritüeller ve sosyal işlevleri, musahiplik ve kontrol mekanizması arasındaki ilişkinin aktarıldığı bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı için musahipliğin terim anlamı, kökeni gibi giriş mahiyetinde olan bilgiler verilmesini uygun görüyoruz.

Bir Sosyal Örgütlenme Biçimi Olarak Musahiplik Kurumu

Örgüt kültürünün bir kavram olarak 1980'lerde yaygınlaşmasında, Pettigrew'in *Administrative Science Quarterly* adlı dergide 1979'da yayınlanan "Örgüt Kültürleri Üzerine" (On Studying Organizational Cultures) adlı makalesini yayınlamasının rolü büyüktür. Yine yakın sayılabilecek bir dönemde *Business Week*'in Ekim 1980 ve *Fortune* dergisinin Mart 1982 sayılarında örgüt kültürü kavramının işlenmesiyle, konu bilim dünyasının dışında kamuoyunda ilgi çekmeyi başardı. Örgüt bağlamında kültürün tartışılması sebebiyle bu yayınlar oldukça dikkat çekiciydi. Konu; psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve siyaset alanlarında ilgiyle karşılandı (Yağmurlu, 2014: 717). Türk kültürü çalışmalarında müstakil bir bilim dalı olan halkbiliminde ise konu, ilgi çekici olmaya devam etmektedir.

Toplumsal bir yapı olarak örgüt (organizasyon) kavramı, -en açık şekilde- bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş bireyler topluluğunu ifade eder. Sosyal örgütlenme ise birey-birey, birey-grup, birey-otorite arasındaki ilişki örüntülerini ayrıca grubu oluşturan bireylerin amaca ulaşabilmek için oluşturdukları kültürü ve bu kültürün yönlendirmeye açık olup olmadığını veya hangi noktalardan otoritelerce yönlendirildiğini çeşitli açılardan konu edinir.

Pettigrew, örgüt kültürünün büyük oranda sembol, inanç, ritüel ve mitlerden oluştuğunu vurgularken üyelerin belirli dönem ve mekânlarda gerçekleştirmek durumunda oldukları davranış, tutum, inanç, değer ve pratiklerin varlığına değinir (1979: 574). Alevilikte musahipler arasında etkin olan kültür, gelenek içerisinde yaşayan inançlar ve sembolik anlatıların ritüeller aracılığıyla aktarılmasıyla şekillenir. Ritüel kalıpları ve ritüel içerisinde uygulanan kurallar, sosyal örgüt içerisindeki hiyerarşik yapının hatırlanmasıdır. Bu kalıp ve kurallar aynı zamanda hiyerarşik yapıyı ve geçmişe duyulan saygıyı hatırlatan toplumsal belleğin bir parçasıdır (James, 2013: 142).

Sosyal örgütlenmede örgüt kültürünün yönlendirmeye açık olup olmadığı tartışmaları, örgüt kültürü çalışmalarında önemli bir yeri oluşturur. Smircich, Allaire ve Firsirotu gibi araştırmacılar kültürün bir bütün olarak yönlendirilemeyeceği savını kültürün etkileşimsel bir işlem olarak görülmesi sebebiyle savunurlar. Temeli antropolojiye dayanan bu yaklaşımda antropologların törenler, hikâyeler gibi kültürel öğelerle ilgilenmesi gibi, örgüt kültürü kuramcıları da örgütü benzer öğelerle inceleyip anlamaya çalışmaktadırlar (Yağmurlu, 2014: 721).

Örgüt kültürünün bütünüyle yönlendirmeye açık olmadığını savunan araştırmacılardan biri olan Smircich'in ifadeleri musahiplik bağlamında okunmaya oldukça uygundur: "Kültür çeşitli önemli fonksiyonları yerine getiren ve paylaşılan anahtar değer ve inanışlar olarak algılanabilir. İlk olarak örgüt üyelerine bir kimlik duygusu kazandırır. İkinci olarak, bireyin kendisinden daha büyük bir şeye bağlı olmasını sağlar. Üçüncü olarak, kültür sosyal sistemin dengesini güçlendirir. Ve dördüncü olarak, davranışları yönlendiren ve şekillendiren bir rasyonelleştirme servisi olarak işler" (aktaran Yağmurlu, 2014: 722). Musahiplik kurumu, Alevilik inancı içerisinde hakikate ermek için bir şart olarak koşulduğu için önemli bir fonksiyonu karşılamaktadır. Musahiplik iç dairesine girildiğinde paylaşılan değer ve inanışlar ilk aşamaya göre oldukça farklıdır. Alevilik inancında yer alan bir can, musahiplik kurumu ile "musahip" kimliği kazanır. Bu kimlik ile musahip, kültürel bellekte yer alan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin musahip olması gibi daha büyük bir şeye bağlanmış olur. Musahiplik kurumunun getirmiş olduğu kontrol mekanizması ile sosyal sistemin dengesi kuvvetlenir. Ve yine kontrol mekanizmasına bağlı olarak musahibin davranışlarını yönlendiren ve şekillendiren bir gerçeklik zemini yani rasyonelleştirme servisi olarak çalışır.

Musahiplik kurumu bir sosyal organizasyon olarak iç ve dış dinamikleri ile yönetilebilir bir yapıdır. Musahiplik hukukunun oluşturulmasında ve senelik görgü cemleri ile devamlılığında uygulanan ritüeller, kurumun iç dinamiğini oluşturur. Kurumun dış dinamiği olarak musahiplerin arasındaki sosyal ilişkilerin işleyişi ve düzenlenmesi örnek verilebilir. İç ve dış dinamikleriyle musahiplik kurumunun yönetimi ocak dedesi tarafından gerçekleştirilir. Ocak dedesi Alevilik inanç geleneğinin bir temsilcisi olduğu için bu aynı zamanda geleneğin kendi kendini yönetmesidir.

Gareth Morgan, örgüt kültüründe insanların belli olay, hareket, nesne, ifade veya durumu çeşitli şekillerde görme ve anlamasını sağlayan bir gerçeklik inşa ettiğini ifade eder. Bu gerçeklik üzerinde grup üyelerinin davranışlarının mantıklı veya makul olup

olmadığı yorumu yapılabilir. Gerçeklik, sürekli ve aktif bir işlem olarak görüldüğü için gerçekliğin yaratılması sadece yönetimin bir işlevi olarak değil tüm üyelerin katkıda buldukları bir süreç olarak görülür (Yağmurlu, 2014: 722).

Musahiplik kurumunun Alevi sosyal hayatı içerisindeki etki alanı ve birey-birey, birey-grup arasındaki ilişkilerdeki sağladığı denge, sosyal örgütlenme açısından incelenmesi gereken bir değerdir. Sosyal örgütlenme içerisinde yer alan grup üyelerinin kendilerini “öteki” olana karşı nasıl tanımladıkları ve kendi kültür dünyaları dışında kalan alanı algılayış biçimlerini örgüt kültürü belirler.

Sosyal örgütlenme ile kontrol mekanizması arasındaki ilişkide “mesaj” önemlidir. Sosyal örgütlenmenin bir gerçekliği olan ritüellerde sembolik dille aktarılan bir mesaj bulunur ve bu mesaj kontrol mekanizmasının temelini oluşturur. Ritüelin sahip olduğu sembolik dil, ödül-ceza bağlamında mesajı ileterek grup üyelerinin davranış ve tutumlarına kısıtlamalar getirir. Grup üyeleri kültürel bellekte yer edinmiş düşünce ve davranış kalıplarına yönlendirilir. Böylece üyelerin davranışları kontrol altında tutularak sosyal örgütlenmenin devamlılığı sağlanır. Ritüel, inanç dairesi içerisinde varlığını ve canlılığını (dinamizmini) devam ettirdiği sürece grup üyelerinin bu düşünce ve davranış kalıpları paralelinde hareket etmesi sağlanır. Ritüelin canlılığını ne derece koruduğuna bağlı olarak kontrol hali devam eder.

Kültürel Bellek Aktarımında Musahiplik Kurumu

Sosyal, toplumsal, kolektif, tarihsel vb. nitelendirmelerle çoğu zaman girift bir şekilde birbiri yerine kullanılan kültürel bellek kavramı, bireysel belleğin ötesinde üst bir alanı ifade eder. Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına odaklandığından olduğu gibi kalmayarak anın bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. Sembolik figürler bayram, festival, törenlerde içinde bulunulan durumu açıklayıcı niteliği olan hatırlama figürleridir (Assman, 2015: 60). Bu noktada Assman hatırlama figürlerinin dini anlamlarına odaklanır ve kültürel bellekte dinin etkisini vurgular.

Ritüellerin birer hatırlama figürleri olarak çalıştığını düşündüğümüzde Alevi-Bektaşî inanç dairesindeki musahiplik kurumunun oluşumunda ve devamlılığında gerçekleştirilen ritüellerin ne şekilde hatırlama figürü olarak çalıştığının ortaya konulması gerekir. Bütüncül olarak ele aldığımızda musahiplik kurumu, birçok ritüelin bir araya geldiği üst bir ritüelik davranış biçimidir. Musahiplik ritüelinin varlığının temeli hatırlama figürü olmasıdır. Musahipliğin kökeni tartışmalarında

bahsettiğimiz görüşlerden hareketle, musahiplik kurumunun musahip adayları için Hz. Muhammed, Hz. Ali ile ya da Türk kültür ekolojisinin köklerinde yer alan andalık geleneğini uygulamış atalarıyla o anda “bir” olma hâli olduğu söylenebilir.

Yazılı kültürün geç dönemde yer bulduğu ya da sözlü kültürün yazılı kültüre göre daha gelişmiş olduğu toplumlarda bellek aktarıcısı rolündeki kişilerin uzmanlaşmış olduğu görülür. Sosyal örgütlenme içerisinde uzun yıllar yer alan başta dede olmak üzere zâkir, rehber, musahip gibi grup üyelerinde bu uzmanlaşma görülür. Bu uzmanlaşma gelenek içerisindeki anlatının kelimesi kelimesine aktarımının üstlenilmesi ve başarılmasının zorluğuyla ilgilidir. Sözlü kültür içerisinde insan belleği, bir veri taşıyıcı unsuru olarak yazının bir ön biçimi niteliğindedir (Assman, 2015: 62-63).

Kültürel kodlar bellekte anlatı, ritüel, müzik vb. formlarda depolanır. Kültürel bellekte anlatı boyutundaki geleneksel bilgi esnek bir yapıya (rivayet, varyant) sahiptir. Ritüel bilgi aktarımında çok katı uygulanması gereken kuralların var olduğu görülür (Assman, 2015: 62-63). Hatay’ın “musahibinden soğuyan musahibin aslı Muaviye’dir; musahibinden sözünü saklayan musahip, yüzü kara olarak cehenneme gider” (Temizkan, 2011: 338) rivayeti geleneksel bilginin kültürel bellekteki anlatı boyutu hali olurken, musahiplik ile kontrol mekanizması arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğumuz bölümde verdiğimiz örneklerden biri olan yürek yeme ritüelinde süt ve bal ikram edilmesi musahiplerin temizlik ve saflığını, bal ise güzellik içerisindeki davranışlarını temsil ederek ikili ilişkilerin niteliğini ve aynı zamanda ritüel boyutunu oluşturur.

Ritüelin anlam dünyasını oluşturan anlatılar rivayetler olabileceği gibi çoğu zaman mitik kökenli öykülerdir. Musahipliğin kökeni buyrukta aktarılan öyküler de dâhil olmak üzere erkan ağacı gibi ritüellerdeki tutum ve davranışların, ritüellerde kullanılan nesnelere çoğu zaman mitik bir öyküsü vardır. Bu konuda Eliade’nin (2017: 87) “Tanrıların veya ataların her yaptıkları, dolayısıyla mitlerin onların yaratıcı etkinlikleri hakkında anlattıkları her şey kutsalın alanına dâhildir” şeklindeki ifadesi kutsal-mitik öykü-ritüel arasındaki ilişkiyi ortaya koyar.

Kültürel bellek içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılarak gelen kodlar, bu mekanizma içerisinde işlevsel hale gelerek grup üyelerinin birbirlerine karşı sergiledikleri davranış ve tutumlarla somutlaşır. Grubun süreç içerisinde varlığını koruyabilmesi ve sosyal

örgütlenme dinamiklerinin sağlıklı bir şekilde çalışabilmesi kültürel belleğin aktarımı ile gerçekleştirilebilir. Bu sebeple sosyal örgütlerin kontrol mekanizmasına sahip olması hayatî bir önem arz eder.

Kültürel bellek kültürel kimliğin şekillenmesine, temellendirilmesine yardımcı olur. Cem sırasında sergilenen ritüel davranışlar ile kişi günlük yaşamından sıyrılarak törensel bir iletişim sayesinde bireyin yaşamına ululuk katar (Assman, 2015: 61). Kültürel bellekte yer alan geleneksel bilgi ile örgütün önündeki sorunların çözümü, dolayısıyla sosyal örgütün çözülmesinin engellenmesi amaçlanır. Kültürel bellek gruba aidiyeti güçlendirir.

Kültürel bellek ile musahiplik kurumunun etkileşim içerisinde olduğu bir gerçektir. Kültürel bellek daha üst bir yapı olarak barındırdığı geleneksel bilgi ile musahiplik kurumunun oluşturulması ve devamlılığında kilit roledir. Musahiplik kurumu ise grup üyelerinin musahipliğin gereklerini yerine getirmeleri halinde, onlara daha üst bir dairede daha yoğun bir geleneksel bilgi ile donanmalarına imkân tanır. Tam tersi şekilde musahip iken musahipliğin gereklerine uygun davranmayarak düşkün durumuna düşen bir kişi dede yetkisi ile ceme alınmaz. Kişi yasaklama ve engelleme ile karşı karşıya kaldığından sosyal örgütün dışına itilir ve kültürel bellekle etkileşim halinde olamayacağından kültürel kodlardan mahrum kalarak süreç içerisinde “öteki” konumuna düşer.

Cem sırasında mekâna ve zamana ait unsurlar kültürel belleği şekillendirir. Musahipler arasında yılın belli zamanlarında musahiplik bağının canlı tutulması amacıyla gerçekleştirilen görgü cemi ise kültürel belleğin bir zamana bağlı olarak periyodik yapısını oluşturmaktadır. Mekâna ait unsurları ise görsel ve işitsel unsurlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Mekânda yer alan dekoratif unsurlar ve dans figürleri görsel unsurlar iken, cem sırasında gerçekleştirilen müzik ise işitsel unsuru oluşturmaktadır.

Kültürel bellek ile toplumsal kontrol arasındaki ilişkide kontrol mekanizmasının araçları olan uyma ve sapma davranışlarına karşı ödüllendirme ve ceza unsurlarının kültürel bellek aracılığıyla anlatılarda ve ritüellerde ifade edildiğini görmekteyiz. Musahiplik kurumu bağlamında ise kültürel belleğin ritüel boyutunun daha öne çıktığı söylenebilir.

Kontrol Mekanizmasını Sağlaması Açısından Musahiplik Kurumu

Bireyler, tarih boyunca ilişkilerini düzenlerken en basit düzeyde bir etkileşim sürecinde dahi çeşitli normlara ihtiyaç duymuşlardır. Sözlü gelenek içerisinde teşekkül etmiş adet, teamül, gelenek görenek vb. şeklindeki normlar yazılı hukuk kurallarına da kaynaklık eder. Çağların süzgecinden geçerek günümüze kadar gelen, örf, adet, gelenek, görenek, yaptırımlar en genel anlamda töre başlığı altında toplanabilir. Töreler sadece bireylere değil toplumların davranışlarına da yön verir. Bu normlar çeşitli sebeplerden dolayı zamanla yumuşar, gelişir veya değişir (Artun, 2010: 127).

Sosyal normların ortak ve belirgin özelliği yaptırımlardır. Yaptırımlar sosyal denetimi sağlamak için bireylerin, grupların, cemaatlerin ve topluluğun üzerindeki zorlayıcı, kınayıcı ya da özendirici ve ödüllendirici tepkilerini ve baskılarını işletir (Örnek, 2000: 121). Normlar, taraflar arasındaki sorunların çözümü için oradadır ve toplumsal kurumlardan başlayarak sosyal örgütler ve son olarak bireyler arasındaki ilişkileri ve sosyal örgütün hafızasına bağlı olarak en küçük ayrıntıyı dahi düzenleyebilir.

Toplumsal normların kontrol gücü kişinin yaşı, cinsiyeti, statüsü ve kendini gerçekleştirme düzeyine bağlı olarak değişir. Norm kontrol gücü sosyal örgütte saydığımız değişkenlerden dolayı değişirken tarihsel süreç içerisinde de farklılık gösterebilir. Normların kontrol gücü değişmezlik dereceleri ile doğru orantılıdır. Normlar, toplumsal yaşamdaki düzenin en önemli göstergesi iken sapma ve uyma davranışlarının da yegâne belirleyicisidir. (İçli ve Burcu, 1993: 44). Kontrol mekanizması ise olması muhtemel sapma davranışlarına karşı harekete geçirilen bir sistemdir (Eserpek, 1979: 160). Kısaca, toplumda düzenin yerleşmesini sağlayan sistem kontrol mekanizmasıdır. Musahipler birbirlerinin sergilemiş oldukları bütün davranışlardan sorumlu olduklarından özellikle bir sapma davranışın gerçekleşme olasılığı düşüktür. Bu özelliğiyle musahiplik kurumu, kontrol mekanizmasına katkı sunduğu toplumsal dokuyu güçlendirir (Yıldız, 2004: 238).

Sosyal kontrol mekanizması musahiplik kurumunu enformel ve formel düzeyde etkiler. Yazılı norm kaynakları olan buyruklardan en geniş anlamda kabul gören İmam Cafer Sadık'a ait olan buyruktur. Aleviliğin genel ahlak kurallarından başlanılarak inanç, ibadet biçimleri, ritüeller vb. konular bu buyrukta aktarılan konulardır. Alevi inanç dairesini bir sosyal örgütlenme olarak ele aldığımızda buyruklar yazılı kurallar olup inanç dairesindeki ilkeleri belirlemektedir.

Buyruklarda musahiplerin birbirlerine nasıl davranması gerektiğiyle ilgili normlar kontrol mekanizmasının formel yönünü oluştursa da normların sınırlarının net bir şekilde çizilmemesi ve özellikle musahiplik kurumunda musahiplik olunurken hizmetlerin yöreden yöreye farklılık göstermesi enformel yönün daha yoğun olduğunu göstermektedir. Musahiplerin birbirleriyle ve birbirlerinin eşleriyle olan ilişkileri çoğu zaman duygusal yoğunlukta yani birincil düzeydedir.

Alevi inanç dairesindeki ibadetler cem ritüeli üzerinde şekillenir. Çeşitli hizmet sayılarından oluşan cem ritüeli, hizmetlerin belli bir sıraya göre gerçekleştirilmesiyle oluşur. Bireyler arasında musahiplik kurabilmeyen temel şartı olan Musahip Kurbanı Cemî de musahip olma hizmeti ritüelinin merkezinde gerçekleştirilir (Ersal, 2011: 1089).

Ocaktan ocağa çeşitli farklılıklar gösteren musahiplik kurumunu oluşturulan ritüeller sembolik anlamlar barındırmaktadır. Burada çeşitli yöreler temel alınarak yapılan musahiplik çalışmalarından (Ersal, 2011, 2013; Akın, 2017; Gündüz, 2018) tespit edilen ritüellerin sahip olduğu sembolik anlamlarla, grup üyeleri arasında nasıl bir kontrol sağladığı üzerinde durulacaktır. Çalışmada kontrol mekanizmasına katkı sunan ritüellere odaklanılmıştır.

Musahiplik yoluna girme aşamasında ilk uygulanan ritüel, dolu değişme ritüelidir. Bu ritüel “dualanma”, “sözlülük”, “nişanlanma” gibi çeşitli adlandırmalara sahiptir (Akın, 2017: 254). Bu ritüel, kontrol haline giriş durumu olarak düşünülebilir. Çünkü bu aşamada musahip olacak kişiler birbirlerini tanımaya çalışarak çeşitli yönlerden sınırlar. Enformel kontrol halinin duygusal yoğunluğu yüksek, yüz yüze gerçekleştiğini düşündüğümüzde bu ritüel mekanizmanın ilk aşamasıdır. Mekanizmanın otoritesini ocak dedesi oluştururken, dedenin musahip olacak kişileri diğer grup üyelerine sormasıyla bir yönü daha oluşmuş olur.

Kuşanma ritüelinde rehber, musahip olacak grup üyelerini meydana getirerek dört kapıyı selamlar ve dededen rızalık ister. Dede, rızalık verirken sırasıyla Hak, Muhammed, Ali, Oniki İmam, Ehlibeyt ve cemaat rızasını vurgular (Akın, 2017: 255). Cemaatin dışında kalan kontrol mekanizmasının bir yönünü oluşturan unsurlar, kültürel bellekte var olan ve anlatılar yoluyla canlılığını koruyan soyut unsurlar iken, cemaat kontrol mekanizmasının somut unsurudur.

“Saki dolu hizmeti”nde² sakinin dağıttığı dolu eşliğinde musahip olacak kişiler, dedenin karşısında dolu değişir, içerler (Akın, 2017: 256). Bu pratiğin kökleri and içme ritüeline kadar götürebilir. Bir otorite karşısında (dede), cemaatin gözetiminde grup üyeleri dolu değişerek kontrol halini pekiştirmiş olurlar.

Kuzu tutma ritüelinde musahiplik adayı kişiler, yedi yıl boyunca bir kuzuyu beraber yetiştirirler. Kurbanlık kuzu, kişilerin birbirlerine bağlılığının sembolü olduğu için söz konusu süre boyunca kurbanlık kuzunun başına herhangi bir şey gelmemelidir (Akın, 2017: 259). Bu kurban bir anlamda musahip olacak kişiler için bir sınav niteliğindedir. Kurbanlık kuzunun başına bir şey gelme durumunda musahip adaylarının her ikisi de başarısız sayılacağı için kişilerin birbirlerinin davranışları üzerinde kontrol hali mevcuttur. Aynı şekilde mürebbi tutma ritüelinde, mürebbi yedi yıllık sürede musahip adaylarına musahiplik kurumunun normları hakkında bilgiler vererek kontrol mekanizmasının işleyişini sağlar. Yapılacak en ufak bir sapma davranışında mürebbi de sorumlu olacağı için musahiplik kurumunun oluşmasında önemli bir roledir. Musahiplik kurbanı cemi öncesi bir diğer önemli kontrol noktası rehberdir. Rehberin yedi yıllık sürecin başarılı bir şekilde sonlandırıldığını tasdik etmesi gerekir.

Musahip Kurbanı Cemi’nin dışarı hizmetlerinden peyik hizmeti, civar köylerdeki halka cemin yapılacağı yer ve zaman bilgisinin ulaştırılması hizmetidir. Haftalar öncesinden cemin yapılacağı zamana kadar periyodik aralıklarla gerçekleştirildiğinden ritüelik niteliktedir (Akın, 2017: 261). Bir davet niteliğinde olan peyik hizmeti, musahiplik bağı oluşturulurken dededen sonra bir diğer onay mercii olan musahipli canların bir araya getirilmesi açısından önemlidir. Kontrol mekanizmasında kontrol işlevi olan unsurların fazlalığı sapma davranışlarını engelleyerek, hedef tutum ve davranışlara ulaşmaya yardımcı olacaktır.

Musahip Kurbanı Cemi’nin dışarı hizmetlerinden olan bir diğer önemli ritüel, “rıızalık alma”dır. Musahip Kurbanı Cemi’nin sabahında veya bir gün öncesinde anne-baba, akraba ve bütün komşuların rızasını almayı içerir (Akın, 2017: 261-262). Alevi toplum yapısında her birey musahip olabilmek için rızalık ritüelini yerine getireceğini bildiği için sonradan rızalık alamamasına sebep olacak yanlış bir davranış içerisinde bulunmaz. Dolayısıyla bu ritüel dahi tek başına güçlü bir kontrol mekanizması sağlamaktadır. Aynı şekilde musahip olacak kişilerin sorgu sualden geçirilme

2 Alevi inanç sisteminde “dem” (dolu) hizmeti ve “dem kültü” hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal, 2016b: 127-173.

ritüelinde de musahip adaylarının diğer canlardan, canların musahip adaylarından razı olup olmadığı sorgulanır. Bu ritüelde rızalık alma dedenin yönetiminde cemaatin huzurunda gerçekleştiği için daha önce bahsettiğimiz ritüele göre etki alanının daha kuvvetli olacağı söylenebilir. Bu ritüel esnasında dedenin musahip adaylarına “Bundan sonra, birinizin yaptığınan diğeriniz de sorumlu olacaksınız. Bir gün doğumundan öbür gün doğumuna birbirinizi görmeden gün geçirmeyecek, temmuz sıcağında bir mendil yıkanıp kuruyana kadar küsülü kalmayacaksınız. Allah muhafaza, bu mendil kuruyuncaya dek küsülü kalırsanız derdinize derman yoktur bilesiniz” (Akın, 2016: 286) şeklindeki öğütleri musahiplerin ikili ilişkilerinde çizgileri belirlemesi açısından kültürel bellekteki normlar niteliğindedir.

“Aşk ola” tabiri imtihanın başlayacağını, dedenin birazdan sorguya geçeceğine ifade eder. Bu sorgu sadece cemlerde değil herhangi bir ortamda dedenin “aşk ola” demesiyle talip dedeye teslimiyet mahiyetinde hemen yere secde ederek sorguya hazır olduğunu bildirir. Dedinin “dilli başlı olun” demesiyle talip “başkaldırır”. Sorguya başlanır (Ersal, 2011: 1097). “Aşk Ola” ritüelinde talip, her an dede tarafından sorguya çekilebileceğini bildiği için davranış ve tutumlarını sürekli kontrol edici bir tavırla düzenlemek durumundadır.

Akşam Sofrası Kurbanı Hizmeti’nde musahip sahibi olmayan kişiler Musahip Kurbanı Cemi’ne giremeyeceği dolayısıyla musahip kurbanı lokmasından yiyemeyeceği için onlara ayrı bir lokma hazırlanır (Akın, 2017: 261-262). Alevi inanç sisteminin iç dairesini oluşturan musahiplik kurumunun Alevilik toplumunda esas teşkil ettiğini daha önce ifade etmiştik. Musahibi olmayan kişilere karşı yapılan bu ayrı tutum, onların musahip sahibi olma isteğini artırıcı gizli işleve sahip olabilir. Dolayısıyla bu ritüelik tutumun kişileri musahip sahibi olmaya, dolayısıyla bir kontrol durumu içerisinde olmaya teşvik ettiği söylenebilir.

Abdest köken itibariyle su kültüne dayanan bir çeşit arınma ritüelidir. Musahiplik kurumunda yer alan tarikat abdesti, uygulanış itibariyle herkesin vakıf olduğu abdest olsa da, barındırdığı sembolik anlamlar sebebiyle genel etik davranış kalıplarına uygun, istendik davranışları hedefleyen ve sapma davranışlarını engelleyici rolde derin anlamlar içerir. “Elini, ağzını, burnunu, yüzünü, ayaklarını yıkayan ve başını mesheden can; eliyle koymadığını almayacağına, ağzıyla kem söz demeyeceğine, yüzünü Hakk’tan başkasına çevirmeyeceğine, eşine ve aşına sadık olacağına, yoldan dönmeyeceğine ve kimsenin gıyabında kötü düşünmeyeceğine söz vererek tarikat abdesti almış olur” (Akın, 2017: 266). Bir diğer arınma ritüeli Erkân – Tarik Suyu

ritüelidir. Bu ritüelde Erkân ağacının kutsallığı ile su bir araya getirilir. Dede, erkan ağacının ucunu ıslatır. Bir avuç suyu ortalığa saçtıktan sonra rehberden başlanılarak talipler yüzlerine sürerler (Ersal, 2011: 1102). Bir başka ritüelde Tarık'ın yıkandığı suyu musahipler aynı bardaktan elden ele içerler. Cemin sonunda Tarık'ın suyu, ceme gelenlere dağıtılır. Bu ritüel köken itibarıyla Hz. Muhammed'in bir üzüm tanesinden dolu yaparak orada olanlara dağıtması ve esrimenin gerçekleştiği anlatıya dayandırılır (Gündüz, 2018: 60).

Musahip Kurbanı ritüelini inanç dairesi içerisinde özellikle anlamlı kılan sadece bu hizmetin cemde gerçekleştirilmesidir. Ayrıca bu kurban İsmail Kurbanı olarak adlandırılır (Akin, 2017: 273). Kurbanın bu şekilde adlandırılması ile Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasının anlam dünyasına girilmiş olunur. Musahip Kurbanı ile musahipler arasında oluşturulan bağ, dolayısıyla kontrol hali, Hz. İbrahim sadakati, Hz. İsmail teslimiyeti gibi idealize edilmiş örneklere sahip olur. Bu anlatı aracılığıyla musahipler arasındaki sosyal ilişkiler betimlenir. Musahiplik kurumu içerisinde yer alan bir diğer kurban çeşidi ise Cebrail Kurbanı'dır. Horoz veya tavuk iki ayaklı kurban Cebrail olarak adlandırılır. Musahip kurbanı müminin miracı olarak bilinir. Cebrail, Miraç hadisesinde Hz. Muhammed'e rehberlik ettiği için bu ritüelde Cebrail adına da bir kurban sunulur (Ersal, 2011: 1093). Musahipler bu dünyada ve ahirette birbirlerinin rehberleri konularında oldukları için bu kurban aracılığıyla musahibinin her hareketine rehber olma durumu da kutsanmış olur.

Musahip Kurbanı Hakkı'nda (Zâkirlik Hizmeti)³ esas olan Zakir ve sofuların deme ve "kurban düvaz imamı" okurken kurbanın bir işaret (meleme, silkinme, işeme vb.) göstermesidir (Akin, 2017: 273). Musahiplik kurumu üzerinde şekillenecek kontrol mekanizmasının merkezinde dedenin olduğu ifade edilmiştir. Bu mekanizmanın diğer unsurları; cemaat ve ritüelle harmanlanmış şekilde anlatılar aracılığıyla bellekte yer edinen kutsal şahsiyet ve kutsal unsurlardır. Musahip Kurbanı ritüelinde, kontrol mekanizmasına bir unsur olarak kurbanın deme ve düvaz boyunca sıra dışı bir davranış göstermesi eklenir. Ritüel içerisinde, kutsal sayılabilecek metinlerin okunduğu sırada kurbanın böyle bir işaret vermesi, oluşturulacak kurumun meşrutiyetini arttırmış olur. Kurum üzerinde şekillenecek sosyal ilişkiler kutsanmış olduğu için geleneğe aksi bir davranış kutsalın göz ardı edilmesi olacağından sapma davranışı terk edilmiş olur.

3 Alevi cem ritüellerinde "hizmet hakkı" ve "zâkir" kavramları hakkında ayrıntılı için bk. Ersal, 2009: 188-205; Coşkun Çıblak, 2014; Akin, 2016a: 7-26; Akin, 2016b: 100-115; Duymaz vd. 2011, 41-58; Erdem, 2010: 211-225; Özdemir, 2016.

Böyle bir ritüel sonucunda oluşturulacak kontrol mekanizması normlarının nitelik itibarıyla oldukça teşvik edici veya caydırıcı şekilde çalışacağı söylenebilir.

Musahip Kurbanın tığlanması ritüelinde esas olan ritüel boyunca kurbanın bıçak sürülmeden, incitilmeden, zedelenmeden hassas bir şekilde yüzülüp organlarının çıkarılmasıdır (Akın, 2017: 278). Şüphesiz böylesi bir yaklaşımda kurban ile musahip adayları arasında kurulan anlamsal ilişki önemlidir. Şöyle ki, kurban musahip adayları için musahiplik yolunda can vermiş olur. Böylece musahip adaylarının ölümünü sembolize eder. Musahiplik yolunda can verme sembolünün, kurumdaki normların etkinlik derecesini ve işleyişini güçlendirerek, sosyal kontrol mekanizmasına katkı yaptığı söylenebilir. Tahtacı Alevileri arasında ise kurban, dede veya musahipli kişiler tarafından okunmuş bir bıçakla kesilir. Kurban kesimine başlamadan önce çeşitli hazırlıklar yapmak gerekir. Kişi kurban keserken beline kement, başına da şapka ya da başlık geçirir ve çorabını çıkararak abdest alır (Bulut ve Bal, 2015: 93).

Erkâna yatma ritüelinde musahip adayları, belirli bir diziliş kuralı ile üzerlerinde hiç açık yer kalmayacak şekilde, hakikat kefeni altına yatarlar. Bu ritüelde “Erkan ağacı” olarak adlandırılan kutsal ağaç/değnek, ritüelin bir parçasıdır (Akın, 2017: 287-288). Kutsal kabul edilen “erkân çubuğu”nun kınından çıkarılması için kurban kesilmesi gerekir. Erkan ağacının kutsallığı ile şu anlatı aktarılır: “Hz. Muhammed, Biât-ı Rıdvan’da biat alırken Tuğba ağacının dalı olduğuna inanılan bir dalı biat edenlerin sırtlarına sürmüştür. İnanç zümresinin bazı fertleri bu dalın Tuğba ağacından kopup geldiğini ifade ederler” (Ersal, 2011: 1095-1101).

Musahip adaylarının üzerine serilen kumaşın hakikat kefeni olarak adlandırılması ve ayrıca kefenin altındaki yatış pozisyonu ölüme gönderme içermektedir. Bir diğer adlandırma şekli olan ihram ise erkâna yatmanın manevi bir hac yolculuğu olmasıyla ilgilidir (Ersal, 2011: 1098). Hac vazifesi, ziyaret edilen kutsal mekân sonrasında mevcut günahların silindiği düşüncesi itibarıyla bir çeşit ölme durumudur. Hac vazifesi sonucunda kişi dünyaya yeni gelmiş gibi olduğu için bir çeşit diriliş yaşamış olmaktadır.

Bir diriliş halinin sembolü olan erkâna yatma ritüelinde musahipler yeniden doğmuş gibidirler. Yeni bir başlangıcın ifadesi olan bu ritüel ile musahipler bu andan itibaren birbirlerinin hareketleri üzerinde güçlü bir kontrole sahiptirler. Artık birleşmiş, bütünleşmiş dolayısıyla aynı dereceye gelmiş oldukları için bellekte var olan normlar, her biri için aynı caydırma ve teşvik etme gücüne sahiptir. Bu ritüelin

devamı niteliğindeki erkân çalma ritüelinde kutsal erkân ağacı, dede tarafından sırasıyla canların başlarına, bellerine ve ayaklarına dokundurulur. Erkan ağacının her bir dokundurulduğu canların başlarının, bellerinin ve ayaklarının yola bağlı kalacağını sembolize eder (Akin, 2017: 291). Başın yolda olması canın düşünce itibarıyla musahipliğin gereklerini yerine getireceği, belin yolda olması soy olarak musahiplik yolunda olacağı ve son olarak ayakların yolda olması her yıl yapılan görgü cemlerine katılacağı şeklinde yorumlanabilir. Bazı yörelerde ise erkân vurma ritüelinde dede, musahip adayının etrafında üç defa dolaştıktan sonra başına erkânla dokunarak on iki defa On İki İmamın adını söyler (Ersal, 2011, 1101). Erkan vurma ritüelinde On İki İmam'ın adlarının okunması ise ritüel esnasındaki manevi ortama katkı sunacak niteliktedir.

Yürek yedirme ritüelinde kurbanın yüreği dede tarafından dört parçaya bölünerek canlara pay edilir. Her bir can bir lokma almak suretiyle sırayla gezdirirler (Akin, 2017: 291). Kalp yani yürek, canlının yaşamasına imkân verdiği için kültürümüzde değerli görülmüş, çevresinde halk inançları, anlatılar oluşmuştur. İnanç daireleri içerisinde imanın bulunduğu yer, kalbin mühürlenebilmesi gibi anlayışlar yaşamaktadır. Alevilik inanç sisteminde de yüreğin önemi musahiplik bağının oluşturulurken son hizmet olması sebebiyle ortadadır. Birçok ritüelin arka planında yer alan bir olma düşüncesi bu ritüelde de kendin göstermektedir. Musahipler bir araya gelerek kalp gibi bir bütün olarak atar, yaşarlar. Böyle bir yaşam tarzında kişinin her bir davranışı bir diğer kişinin kontrolünde yer alacağı için kontrol durumu yoğundur.

Bazı yörelerde yürek yeme ritüeline süt ve bal eşlik eder. Sahip olduğu sembolik anlamlar sebebiyle bu yiyeceklerin tercih edilmesi önemlidir. Musahipliğin müminin miracı olduğu düşüncesi ile Hz. Muhammed'in de miraç dönüşü süt ikramını kabul etmesi inancı arasında ilişki kurulmuştur. Süt beyaz renginden dolayı temiz ve saf olmayı temsil eder. Musahipler "hacı" olarak, miraçlarını yaparak tertemiz olmuşlardır. Balın tercih edilmesi ise tatlı dilin sürdürülmesi amacıyla (Ersal, 2011: 1104). Süt tercihi gelenek içerisinde anlatı ve inanç ilişkisi içerisinde şekillense de bal tercihi bir önlem niteliğindedir. Geri dönüşü olmayan musahiplikte musahipler arasında gerçekleşen yoğun ikili ilişkiler, güzellikle şekillenmesi için kontrol altına alınmaya çalışılır.

“Eşik yoklama ritüeli, musahip olacak çiftlerin rehberin önderliğinde dedenin huzuruna gelmeden önce cem evinin kapısına dizüstü yürüyüp giderek kapının dört köşesine ve ortasına niyaz etmesidir” (Ersal, 2011: 1091). Kapının dört köşesi şeriat, tarikat, marifet, hakikat kapılarını sembolize ederek kişinin insan-ı kâmil olma yolculuğuna göndermedir. Kişinin dünyaya gelişinden Tanrı ile bir olma sürecine kadarki aşamaları ifade eder. Hakikat kapısı için bir ön şart olan musahiplik kontrol mekanizmasının en yoğun şekilde çalıştığı aşamayı ifade eder.

“Seccade serme ritüeli”nde de benzer şekilde dedenin huzuruna serilmiş olan örtü, post, çarşaf, kilim gibi seccadelerin dört köşesine niyaz edilir. Bu ritüel “dört kapılı olma” ritüeli olarak bilinir. Bu ritüelde dede seccadesi üzerine çıkmak pir önüne çıkmaktır, dede postu peygamber postudur, seccade üstüne çıkmak Nuh’un gemisine binmektir, şeklinde düşünceler hâkimdir (Ersal, 2011: 1097). Söz konusu düşüncelere kavuşabilmenin ilk şartı musahip olmaktır. Ritüel aracılığıyla kişiler musahipli olmaya dolayısıyla bir kontrol mekanizmasına girmeyi kabul etmektedirler.

“Bend bağlama ritüeli”, Hz. Ali’nin sağlığında, bâtın sırrına vakıf olan kişilere kemerbest bağladığı düşüncesinden hareketle yalnızca için musahip olanlara gerçekleştirilir (Ersal, 2011: 1092). Bend bağlama kişinin musahip olduğunu göstermesi açısından bir semboldür. Musahibi olabildiği için cemlere girebilir. Kişinin inanç sistemi içerisinde iç daireye girdiğini göstermesi açısından aynı zamanda bir statü göstergesidir. Bend, bir gizli dil olarak ise üzerinde bulunduğu kişinin kontrol hali içerisinde bulunduğunu ifade eder.

Seccade silkeleme ritüeli, musahiplik ritüelinin son aşamasıdır. Musahipler ve rehber üstüne çıktıkları seccadeyi bir köşesinden tutarak üç kez silkelirler. Car/Süpürge ritüelinde ise musahip adaylarının meydandan kalktığına manevi temizliği temsilen “carcı”, “süpürgeci”nin elinde süpürgesi ile meydana gelmesi üç kez süpürge çalması ile gerçekleşir (Ersal, 2011: 1092-1106). Benzer nitelikteki bu ritüeller günahlardan arınmayı sembolize eder. Sembolik günahlar yerlere dökülmüş ve süpürülmüş olur. Günahlardan kurtulmuş olan musahip adayları, musahip olduktan sonra kültürel belleğe kodlanmış olan istedik davranışlara yönelme eğilimi gösterirler.

Sonuç

Musahiplik kurumunun yapısı itibariyle büyük oranda sembol, inanç, ritüel unsurlarından oluştuğu göz önüne alınarak grup, üyelerin belirli dönem ve mekânlarda gerçekleştirmek durumunda oldukları davranış, tutum, inanç, değer ve pratikler sebebiyle bir sosyal örgütlenme olarak ele alınmıştır. Çalışmada farklı ocaklarda sergilenen ritüellerden yola çıkılarak unsurlar arasındaki ilişkilerin kültürel bellek aktarımındaki işlevlerine ve kontrol mekanizmalarına odaklanılmıştır.

Çalışma sonucunda kültürel bellek içerisinde yer alan kontrol hâli, yüzyıllar boyunca sözlü geleneğe yer alan anlatıların ifade biçimi olarak ritüellerde sembolleşmiştir. Ritüeller gerçekleştirilirken Hak, Hz. Ali, üçler, kırklar gibi ulu şahsiyetler ve kutsal unsurlarla ile bağ kurulduğu görülmüştür. Bu durum kontrol gücünün niteliği ve derecesi üzerinde olumlu bir etki yaratırken sosyal örgütlenmenin de güvencesi olmuştur. Musahiplik bağı oluşturma ve devamlılığı sürecinde, dede önderliğinde ve cemaat önünde sergilenen ritüeller boyunca kontrol hali bulunurken, musahiplik bağı oluşturulduktan sonra musahip sahibi canların birbiri üzerinde sahip oldukları enformel düzeydeki kontrol durumu ve bu durumu sağlayan bellekte yer edinmiş geleneksel bilgiye, grup üyelerinin gelenek dahilinde hayatlarının sonuna kadar riayet ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent (2016a). *Zâkirlik Geleneğinin Değişen Yaratım ve İcra Ortamı Zâkirlikten Âşıklığa Âşık Niyazi*. Ankara: Barış Kitap.
- AKIN, Bülent (2016b). “Ehl-i Haklarda Kelâmhânlık Geleneği ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması ve Aktarımındaki Rolü”. *Millî Folklor*, S. 111. 100-115.
- AKIN, Bülent (2017). *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ARTUN, Erman (2010). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi.
- ARSLAN, Çiğdem (2012). *Ahlak Felsefesi Açısından Musahiplik*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- ASSMAN, Jan (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- AYAZ, Berna (2013). *Balıkesir Yöresinde Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme*. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir.
- AYTEKİN, Sefer (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Yayınevi.
- BULUT, Halil İbrahim (2013). “Alevi-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak ‘Musahiplik’”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 65. 101-118.
- BODROĞI, Krisztina Kehl (2012). *Kızılbaşlar/Aleviler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2013). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- BULUT, Ümmü ve Hüseyin Bal (2015). “Sosyolojik Açıda Tahtacı Grupların Araştırılması”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36. 81-102.
- COŞKUN, Nilgün Çıblak (2014). *Alevi Cemlerinde Nefesler Nefeslerin Performans Teorisi Bağlamında İncelenmesi: Alevi Kültür Dernekleri Mersin Şubesi (Cemevi) Örneği*. İstanbul: Otorite Yayınları.
- DUYMAZ, Ali. vd. (2011). “Balıkesir Yöresi Çepni ve Tahtacılarında Kamberlik Geleneği”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 2. 41-58.
- ELİADE, Mircea (2017). *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. İstanbul: Alfa.
- EMİROĞLU, Kudret ve Suavi Aydın (2009). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ERDEM, Cem (2010). “Alevilik Geleneğinde Bir Âşık: Dertli Divani”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.56. 211-225.
- ERSAL, Mehmet. (2009). “Alevi Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 1. 188-205.
- ERSAL, Mehmet (2011). “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüel Ozel Terimler: Musahiplik”. *Turkish Studies*. V. 6/1 Spring. 1058-1083.
- ERSAL, Mehmet (2016a). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çubuk Havzası Örneği*.

- Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2016b). "Alevi İnanç Sisteminde Dem Kültü ve Dem Geldi Semahları". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 77. 127-173.
- ESERPEK, Altan (1979). *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- GÜNDÜZ, Selçuk (2018). *Toplumsal Bir Kurum Olarak Erzincan Alevilerinde Musabiplik*. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- İÇLİ, Tulin ve Esra Burcu (1993). "İnformal Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi: Ankara'da Uygulamalı Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1. 43-56.
- JAMES, Wendy (2013). *Törenselleşen Yeni Bir Antropoloji Portresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KAYGUSUZ, İsmail (1991). *Aleviliğin Toplumsallaştırılmış Tapınç Kurumlarından Musabiplik*. İstanbul: Alev Yayınları.
- MELİKOFF, Irene (2011). *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: Demos Yayınları.
- ONARLI, İsmail (2003). *Alevilikte Cem ve Musabiplik*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür Derneği Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000). *Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara.
- ÖZDEMİR, Ulaş (2016). *Kimlik, Ritüel, Müzik İcrası İstanbul Cemevlerinde Zakirlik Hizmeti*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- PETTIGREW, M.A. (1979). "On Studying Organizational Cultures". *Administrative Science Quarterly*, 24, 4. 570-581.
- TEMİZKAN, Mehmet (2011). "Bektaş Edebiyatında İkinci Dönemindeki Hâkim Temalar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 59.
- Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜÇER, Cenksu (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ÜÇER, Cenksu (2015). *Alevilikte Musabiplik*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- VAKTİDOLU, Adil Ali Atalay (2004). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Can Yayınları.
- YAĞMURLU, Aslı (2014). "Örgüt Kültürü: Tanımlar ve Yaklaşımlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52 (01).
- YAMAN, Ali (2009). "Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: Düşkünlük". *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaş Kültürü*. Ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YILDIZ, Harun (2004). *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.